

Kristian Paskojević
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb
kristian.paskojevic@stin.hr

OSOBINE GLAGOLJIČNOG KNJIŠKOG I DIPLOMATIČKOG KURZIVA

Paleografsko istraživanje opisano u ovome članku uspoređuje grafijske karakteristike dviju varijanti glagoljičnog kurzivnog pisanja – diplomatskog i knjiškog kurziva. Korpus istraživanja čine dva spomenika hrvatske glagoljične pismenosti: Kršanski prijepis *Istarskog razvoda* i *Kvarezial/Tlmačenje od muki* pisara Šimuna Grebla. Metodologija istraživanja bazira se na prokušanom grafolingvističkom opisu s fokusom na paleografske kategorije koordinacije u linijskom sustavu, morfologije slovnih oblika i usporedbe kratičnog i ligaturnog inventara. Cilj istraživanja je pojašnjenje razvojnog procesa spomenutih podtipova glagoljice karakterističnih za hrvatski kulturni krug, vremenski i prostorno bliskih. Ključna je i funkcionalna diferencijacija; diplomatski kurziv vezan je uz pravne tekstove, dok je knjiški fokusiran na literaturu općenito. Pristup istraživanju je »genetički«, pokušat ćemo vidjeti gdje se stupanj koordinacije slova (kao glavni generator minuskulizacije) fiksira. Korpus promatranih tipova hrvatskog glagoljičkog pisanja još je uvijek nedovoljno istražen, tako da je i ta konstatacija bila dodatan motiv provedbi zamišljenog zadatka.

1. Uvod

U tradicionalnoj podjeli pismovnih varijanti, kurziv predstavlja završni stupanj koordinacije (koja je pak motor minuskulizacije) svih glavnih europskih pisama (najbolji primjeri su latinica i ćirilica). Situacija je identična i u glagoljici, pismu koje se najduže očuvalo upravo unutar hrvatskog kulturnog kruga (u svojoj »uglatoj« inačici). Neke od osnovnih karakteristika kurzivnog pisma su promjena linijskog ustroja (s dvolinijskog

se prelazi na četverolinijski), izduživanje i zavijenije pisanje slabijih slovnih dijelova/linija te spajanje slovnih oblika. Upravo je zadnja karakteristika najvažnija pri definiciji pisma kao kurzivnog jer odražava jednu od glavnih motivacija nastanka pisma – ubrzanje samog procesa pisanja. U glagoljici se kurziv može vrlo lako definirati zbog prepoznatljivih opuštenih linija koje sežu u vanjska redačka polja, nižeg osnovnog/središnjeg redačkog polja iz kojeg »bježe« svi slabi slovni dijelovi, zbog spojenih i često ukošenih slova koja su izgubila pravokutnu strukturu i postala oblija, pa su znatno promijenila i svoju naslijeđenu formu te time i postala nečitljivija (Žagar 2008:143). Kod morfoloških promjena slova karakteristična je i ukošenost linija, nepostojanje razlike između debelih i tankih linija i spojenost slova.

Korpus zamišljenog paleografskog istraživanja predstavljaju dva monumentalna djela hrvatske glagoljičke pismenosti. *Istarski razvod* (IR) sačuvan je u dvama prijepisima – Kršanskom i Momjanskom, a ime su dobili po mjestima u Istri gdje su nađeni (Kršan, Momjan).¹ Kršanski prijepis (znan još i kao prijepis Levca Križanića)² *Istarskog razvoda* čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici pod signaturom R 3677. Datiran je u 1546. godinu, a sadržajno se radi o skupu različitih »razvoda« (pravnih akata) nastalih od početka 13. stoljeća pa sve do vremena oko 1375. godine koji su naknadno spojeni u jedan dokument. Sadržajno, dobar dio tih akata odnosi se na utvrđivanje granica između feudalnih vladara i seoskih općina. Kršanski prijepis čini ukupno 70 stranica (od kojih su tri prazne) rukopisa pisanog na papiru dimenzija 33x23 cm.

Kvarezimal (KV) i *Tlmačenje od muki* (TLM) Šimuna Grebla papirni je kodeks od 158 folija dimenzija 20,2x14,5 cm. Uvezan je u drvene korice obložene smeđom kožom. Kodeks se zapravo sastoji od dva dijela (dvije zasebne knjige) pisana glagoljskim knjiškim kurzivom, staloženog i preciznog izgleda. Iz postskriptuma saznajemo kako je *Tlmačenje muke* napisao i završio klerik akolit nižeg reda Šimun u Roču 5. 3. 1493., a *Kvarezimal* (u zapisu pisanom ćirilicom na f. 132 v.) pop Simun Greblić uz pomoć svoga klerika Mihovila iz Boljuna u mjesecu aprilu 1498. Sadržajno, *Kvarezimal* (korizmenjak) zbirka je propovijedi za svaki dan korizme (u pismenosti još poznat i kao Knjige sv. Bernardina), a *Tlmačenje* komentira detalje

¹ Kršanski prijepis pronašao je 1850. Giuseppe de Susanni, a Momjanski 1880. grof Stefano Rota (Vlahov 2005:84).

² Vlahov (2005) smatra kako je Levac Križanić autor obaju prijepisa kojima je predložak bio stariji prijepis Jakova Križanića iz 1502. godine. Činjenica je kako je Momjanski prijepis dugo smatran kopijom Kršanskog i zato je potonji više istraživao. Kako su grafije prijepisa slične, u istraživanju smo se zbog veće pristupačnosti (digitaliziranosti) odlučili za Kršanski prijepis.

muke Isusove, donoseći pritom moralne kršćanske pouke. Ovo djelo namijenjeno je čitanju na Veliki petak (Štefanić 1960:397–404).

Odabir takvog korpusa planiranog paleografskog istraživanja najbolje zastupa opoziciju diplomatski (IR) / knjiški kurziv (KV/TLM) koja je odabrana kao osnovica zamišljene grafijske analize. Promatranjem azbučnog i kratičnog inventara kroz zadane paleografske kategorije bazirane na grafolingvističkoj metodi opisa³ želimo precizno definirati karakteristike, razlike, suodnos, kao i pokušati protumačiti razvoj ovih dviju kurzivnih inačica. Očekujemo da će i daljnja usporedbena istraživanja pridonijeti obuhvatnijoj obradi te genetičkopaleografske teme.

2. Metodologija istraživanja

U uvodu spomenute paleografske kategorije osnovni su metodološki instrument ovog paleografskog istraživanja. Njihova uporaba već je provedena u prijašnjim paleografskim istraživanjima (primjerice Paskojević 2018), a neka od ranijih iscrpnijih objašnjenja kategorija, kao i smjernica grafolingvistički utemeljenog paleografskog pristupa nalaze se u radovima Matea Žagara (2003, 2007).

U paleografskoj kategoriji *koordinacija u linijskom ustroju* promatra se odnos glavnih slovnih dijelova unutar središnjeg dijela linijskog ustroja. Njihove linije se u procesu koordinacije pojednostavljuju i usklađuju s ciljem optimizacije brzine prilikom pisanja i čuvanja optimalne prepoznatljivosti slova prilikom čitanja (Paskojević 2018:29). Slovna koordinacija dovodi do promjene linijskog ustroja – primjerice prelazak iz dvolinijskog (majuskula) u četverolinijski ustroj (minuskula) uvjetovan je ovim procesom koji je rezultat pisarevog napora da uz olakšavanje pisarskog truda olakša i čitanje; koordinacija pri pisanju perom podrazumijeva pojednostavljenje i vizualne percepcije napisanog teksta (Žagar 2007:280). Osim odnosa unutar središnjeg dijela crtovlja, u ovoj kategoriji promatraju se i odnosi slabijih slovnih dijelova/linija koje probijaju linijski ustroj. Njihova frekvencija, dužina i stupanj zavijenosti diktiraju brzinu pisanja i čitanja teksta, a služe i kao pomagalo pri čitanju (između ostaloga narušavajući monotoniju tekućega teksta), vizualno fiksirajući individualne slovne oblike unutar teksta.

U kategoriji *posebni slovni oblici i spajanja unutar teksta* fokus je usmjeren na morfologiju slova u azbučnom nizu pojedinih pisara, njihove razlike i karakteristike. Određena morfologija slova često pomaže dati odgovor na

---

³ Grafolingvistički utemeljena paleografija kao objekt motrenja ima pisanje kao složen kognitivan i kreativni proces, a ne isključivo dovršeno pismo (Žagar 2007:60).

pitanja o kronologiji i ubikaciji proučavanog dokumenta. Primjerice, lagano zaobljena horizontalna linija koja povezuje zatvorena slova polja slova *v* u ustavnoj glagoljici znak je određene starine, jer podsjeća na uzuse preuzete iz oble glagoljice. Spajanje slovnih oblika glavno je obilježje kurzivnih pisama. Kako se u zamišljenom paleografskom istraživanju proučavaju dokumenti nominalno vezani uz ovakvu vrstu pisanja, neophodno je provjeriti u kojoj mjeri je spajanje slovnih oblika provedeno i na koji je način (izravno ili manje izravno) utjecalo na morfologiju slova.

Kraćenja i ligature pismovne su pojave koje odražavaju pisarevu želju za uštedom vremena i prostora, baš kao što je to slučaj i s kurzivnim pismom koje je u fokusu ovog paleografskog istraživanja. Proučavanjem i usporedbom kratičnog i ligaturnog inventara moguće je detaljnije definirati razlike između rukopisa proučavanih književnih spomenika, kao i sam razvoj proučavanih pismovnih inačica.⁴ Ligaturni inventar korpusa bit će pregledno opisan u kraćim crtama; istraživanje u kojem bi se ligature brojale i popisivale po svakom retku u kojem se pojavljuju (a pojavljuju se u gotovo svakom) predstavlja monumentalni zadatak koji prelazi okvire poglavlja jednog znanstvenog članka. Ta kompleksna i opširna tema dostatna bi bila i za puno opsežniju publikaciju.

Kako su oba proučavana spomenika sadržajno opširna, izdvojeni su pojedini manji uzorci koji su potom istraženi spomenutom metodologijom. Pritom se pazilo da odabrani uzorci budu paleografski reprezentativni te da sadrže sve relevantne grafijske karakteristike. Kod IR taj uzorak obuhvaća listove 3 v – 5 r. Zbog činjenice kako je djelo Šimuna Grebla sastavljeno od dviju knjiga povezanih u jednu, izdvojeni su listovi 1 i 58 (KV) te 135 i 150 (TLM).

3. Koordinacija u linijskom ustroju

Četverolinijski ustroj, karakterističan za minuskulna i kurzivna pisma, očekivano je prisutan u korpusu glagoljskih tekstova ranog novovjekovlja. Glavni slovni dijelovi nižu se između dvije glavne linije, dok brojne slabije slovne linije obostrano probijaju crtovlje. Najveće razlike u općem izgledu pisma između uspoređivanih tekstova očituju se u samom ritmu i duktusu⁵ pisanja, ali i u liniranju. Dok je kod Šimuna Grebla (slika 1) ritam pisanja nešto sporiji, a glavni slovni dijelovi se uredno koordiniraju,

---

⁴ Kratice i ligature su također i sredstvo olakšavanja čitanja, ali u kurzivu (knjiškom i diplomatskom) akcent je na brzini pisanja. Kurzivni tekstovi čitaju se tek povremeno, pri posebnoj potrebi.

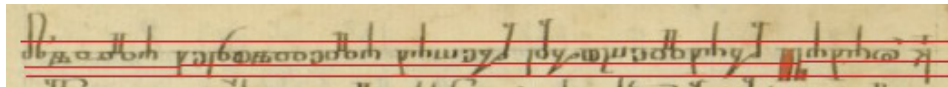
⁵ Duktus konstituirao smjer i redoslijed poteza pisanja (Mallon 1967:553).

pismo Križanićevog prijepisa *Istarskog Razvoda* (slika 2) ostavlja dojam prilično neurednog i brzo pisanog rukopisa. Takva podjela može se objasniti i sadržajnom komponentom – KV i TLM pripadaju literaturi, a IR je dokument poslovnog karaktera. Slične opozicije već postoje u glagoljskoj, ali i drugim pismenostima (primjerice ćiriličkoj). Tako su ustavna pisma laganijeg ritma (sporijeg pisanja) i elegantnijeg generalnog dojma karakteristična za liturgijska djela, dok su četverolinijska minuskulna pisma gotovo uvijek vezana za poslovnu tematiku (diplomacija, pravo, trgovina i sl.) nominalno »nižeg«, dakle vernakularnog registra. Važno je spomenuti i različitu očekivanu percepciju. Iako IR ima neke književne vrijednosti, ne očekuje se toliko često čitanje kao kod književnog teksta, pogotovo zato što nije profanog karaktera. Zbog toga može biti nemarnije pisan, ne mora se stalno obazirati na mogućnost čitanja niti je pisarova namjera da ljepotom i skladom iskazuje važnost teksta. Stranice IR iscrtane su npravilnim i uvijenim linijama između kojih se na isti način ispisuju reci samog teksta. Te linije prestaju kod 4. retka *f* 5 r. nakon kojeg se samo djelomično pojavljuju u tekstu na *f* 20 v, 25 r, 31 r i 31 v. Kod Šimuna Grebla reci su pravilniji, a ponekad je vidljiva gornja glavna linija središnjeg dijela retka, koja pomaže kod koordinacije glavnih slovnih dijelova koji se zahvaljujući njoj jako uredno nižu. U oba dokumenta u središnjem dijelu prisutna je jednostupnjevitost, a sam slovni modul (slika 3) poprima idealan kurzivni oblik pravokutnika vertikalno podijeljenog na tri jednaka dijela (Žagar 2008:155). Linije (slabiji slovni dijelovi) koje probijaju crtovlje toliko su brojne da u slučaju Greblvog rukopisa i Štefanić konstatira kako »su u dvolinijskom sistemu⁶ ostala samo slova *v, e, i, m, s, t, š, ê*« (1960:398). Situacija je slična i u rukopisu IR, gdje su unutar središnjeg dijela retka ostala mahom ista slova – izuzev slova *ê* koje u azbuci IR probija donju liniju. Općenito promatrajući spominjana probijanja, situacija je sljedeća. U azbuci IR gornju liniju probijaju slova *a, d, ž*, drugi oblik slova *o* koji se koristi pri pisanju ligatura i *r*. Donju liniju probijaju *b, g, k, n, o, p, ê, ĉ, ê, û*. Obostrano probijanje retka zabilježeno je kod slova *z*, drugog oblika slova *k, f, h* i *c*. U azbuci KV i TLM gornju liniju probijaju slova *a, d, ž, k, l*, oblik slova *o* koji se koristi u ligaturama i slovo *r*. Donju liniju probijaju *b, g, n, o, p, u, ê, c, ĉ* i *û*. Redak obostrano probijaju slova *z, f* i *h*. Iz ovih statističkih podataka može se iščitati kako je situacija s probijanjima skoro identična u rukopisima spomenika. Osim već spomenutih razlika u koordinaciji, odnosno izgledu retka, duktusu i generalnom dojmu pisma, brži ritam pisma očituje se i kod samog pisanja slabijih slovnih linija, koje su u *Razvodu* izraženi-

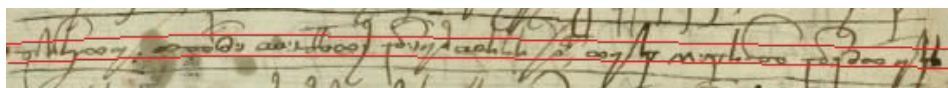
---

⁶ Dvolinijski sistem se u ovome slučaju odnosi na dvije linije središnjeg dijela retka.

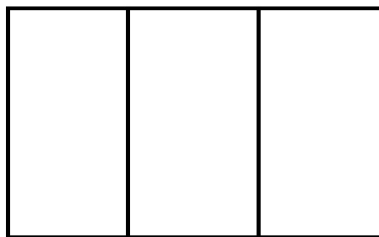
je (dulje) i zavijenije – što dodatno pojačava dojam »kurzivnosti« rukopisa. Izbacivanje slabijih slovnih dijelova znači obično i promjenu bazičnog slovnog oblika (između glavnih linija).

Slika 1. Slovna koordinacija kod Šimuna Grebla (*Tlmačenje muki*, 150 r,1.r.)

Slika 2. Slovna koordinacija u *Istarskom Razvodu* (4v, 6.r.)

Slika 3. Slovni modul kurzivne glagoljice

4. Posebni slovni oblici i spajanja unutar teksta

U ovoj kategoriji neće se komentirati cjelokupna morfologija kurzivne glagoljice, čije su specifičnosti u odnosu na najrasprostranjeniju, ustavnu (uglatu) glagoljicu, mnogobrojne. Umjesto toga, u fokusu su morfološke razlike slovni oblika između dviju grafijâ proučavanih dokumenata. Promatrajući azbučne nizove kroz tu prizmu (tablica 1 i 2), lako se može zaključiti kako neke veće morfološke razlike, zapravo, i ne postoje. Najviše se razlikuje generalni izgled⁷ pisma; dok Greblorov rukopis karakteriziraju oblike linije uravnoteženog ritma koje rijetko zadiru u drugi redak, pojedine slovne linije u grafiji IR toliko su izdužene da često prelaze u susjedni redak, gornji ili donji. To se najbolje očituje kod slova kao što su *a, b, g, d, z, n, o, p, h* i sl. čije su linije/slabiji slovni dijelovi puno izduženiji nego kod TLM/KV. Pri njihovom pisanju u grafiji IR »oblost« Greblorovih linija zamjenjuje »istrzanost«⁸ i dojam »ispisanog« poslovnog rukopisa. Morfološke razlike (izuzevši dimenzije linija) kod pojedinih slova, iako manjeg opsega, također postoje. Slovo *z* se kod Šimuna Grebla piše s otvorenim glavnim vertikalnim poljem, koje u ovom slučaju podsjeća čak na produženo slovo *i* koje se često pojavljuje u dokumentima pisanim diplomatskom ćirilicom minuskulom – primjerice kod Nika Bijelića, dubrovačkog notara iz druge polovice 14. st. (Paskojević 2018:139–140).⁹ U IR se ovo glavno polje piše zatvoreno; dvije paralelne linije se zaobljuju i spajaju vrhove. Preterano naglašavanje linija u slučaju IR vidljivo je i kod jedne od verzija slova *k*, kod koje se i gornja linija često produžuje izvan granica retka. Jedna od posve morfoloških razlika vidljiva je i kod pisanja drugog oblika slova *n* u azbuci Šimuna Grebla. Prepoznatljiva horizontalna linija (postament), koja se obično nalazi na dnu vertikalnog stabla, pomaknuta je prema gore tvoreći pritom znak križa. U grupi slova s izduženom donjom slovnim linijom vertikalnog stabla (*o, u, č, c, ĉ*) glavni slovni dijelovi su većih dimenzija u Greblorovoj azbuci, dok su u IR naglašenije (izduženije) slovne linije. Treba naglasiti i kako slovo *o* kod oba pisara ima i svoj drugi oblik, nalik ustavnom, kad se slijeva s prethodnim slovom. Nastavno na izduži-

⁷ Razlike u linijama – primjerice oblike, opuštenije linije bez razlikovanja debljih i tanjih karakteristika su tekstova pisanih koso zarezanim perom. Bitni su i razmaci između redaka; što su veći to je više mjesta za raspisivanje (izduživanje) linija.

⁸ Pod ovim pojmom podrazumijeva se neuredniji izgled linija karakterističnih za brže pisanje. Također, te promjene imaju veze s postupkom koordinacije jedino u smislu da izduženije slabije slovne linije u IR upućuju na brži ritam pisanja. Kako su oba djela pisana kurzivnim pismom, veće razlike u procesu koordinacije nisu očekivane.

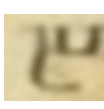
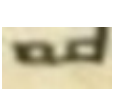
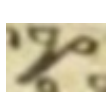
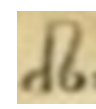
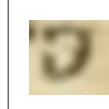

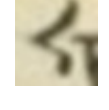
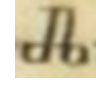
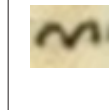
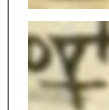
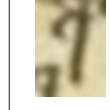
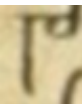
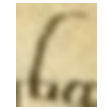
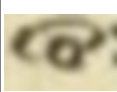
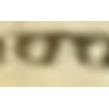

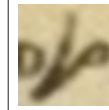

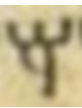

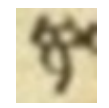
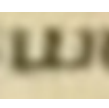

⁹ Ta poveznica vjerojatno nije slučajna jer je sâm pisar bigrafičan (usp. Uvod) i moguće je kako pojedini slovni oblici interferiraju između tih dvaju pisama (glagoljice i ćirilice).

vanje slovnih linija, ova pojava se pogotovo ističe kod slova *c*, koje kod TLM/KV još uvijek nalikuje uglatoglagoljičkoj verziji, a u IR je zbog (obos-tranog) izduživanja linija morfologija slova bitno izmijenjena (do te gra-nice da je i uvježbanom oku u početku teško prepoznati to slovo). Slovo *ê* se kod TLM/KV piše unutar središnjeg dijela retka, dok se u IR donja lije-va linija produžava i probija linijski ustroj. Opozicija veći glavni slovni dio (TLM/KV) / duži slabiji slovni dio (IR) vidljiva je i kod slova *û*, čime se samo potvrđuju prepoznate zakonitosti u uzusima azbučnih nizova prou-čavanih književnih spomenika. Na kraju pregleda slovnog inventara može se dodati kako je u obje azbuke zabilježeno horizontalno položeno slovo *i*, čime se potvrđuje slovni modul predstavljen u prethodnom poglavlju, oblikovan zbog reduciranja dvostupanjskog (»dvoetažnog«) slovnog po-lja u visini – u jednostupanjsko. Tako pisano *i* jasan je pokazatelj koordina-cije inače dvostupanjskog slova unutar jednostupnjevitog središnjeg retka (Žagar 2008:157).

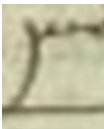
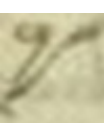
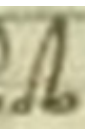

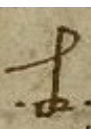
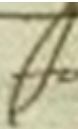

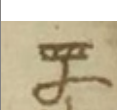
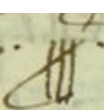

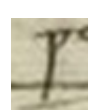
Povezivanje slovnih oblika zajednička je karakteristika svim kurzivnim pismima, a vjerojatno i najbolje odražava glavnu motivaciju nastanka te pismovne inačice – namjeru ubrzanja pisanja. Kod proučavanog korpu-sa pisara Šimuna Grebla povezivanje slovnih oblika je prije iznimka nego pravilo, pa zapravo to pismo umnogome ostaje u zoni minuskule, dakle još ne posve realiziranoga kurziva. Postoje primjeri, ali rijetki su slučaje- vi gdje su linijama prethodnog i sljedećeg slova povezane čitave riječi (sli-ka 4). Zanimljiv je i sam način povezivanja – u puno slučajeva čini se kako je pisar samo podebljao već vidljivu gornju liniju središnjeg dijela retka, baš kao što se može vidjeti na predstavljenom primjeru u riječi *činiti* gdje se na taj način povezuju slova *n*, *i* i *t*. Tako izvedeno povezivanje zasvjedočeno je i u starijim dokumentima, primjerice u *Počiteljskoj listini* iz 1393. (Žagar 2008:160–161), s razlikom kako u ovom dokumentu linije/spojni-ce ostavljaju dojam kako su dijelovi redaka linirani, a ustvari nisu. Situa-cija je drukčija u tekstu IR, gdje su spajanja frekventnija (slika 5). U pre-zentiranom primjeru, riječi *župan*, može se vidjeti povezivanje svih slova u riječi. Iako ovakvih primjera ima dosta, povezivanje slovnih oblika u IR nije pravilo, tako da se može zaključiti kako ova kurzivna tendencija ni u ovom, samo naizgled posve kurzivnom dokumentu, nije do kraja prove-đena, unatoč tomu što je koordinirana (minuskulna) slova omogućuju.

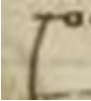

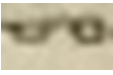
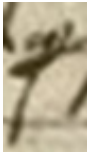
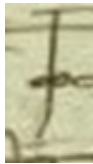
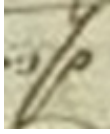
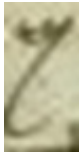
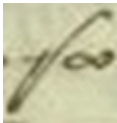
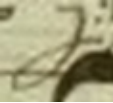
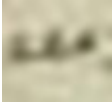
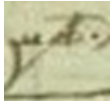
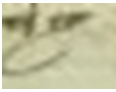

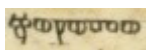
Tablica 1. Azbučni niz *Tlmačenja muki/Kvarezimala*

A	B	V	G	D	E	Ž	3
							
Z	I	Ī	K	L	M	N	O
							
P	R	S	T	U	F	H	Ô
							
Ĉ	C	Ĉ	Š	Ь	Ê	Û	Î
							

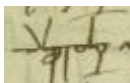
Tablica 2. Azbučni niz Kršanskog prijepisa *Istarskog razvoda*

A	B	V	G	D	E	Ž	3
							
Z	I	Ī	Ĵ	K	L	M	N
							

O	P	R	S	T	U	F	H
							
Ĉ	C	Ĉ	Š	Ь	Ê	Û	Î
							

Slika 4. Primjer spajanja slova u Greblovom *Kvarzimalu* (f 1 r., 13. redak)

Slika 5. Primjer spajanja slova u *Istarskom Razvodu* (riječ župan, f 5 r., 11. redak)

5. Kraćenja i ligature

Fenomen kraćenja riječi dijeli istu motivaciju s razvojem kurzivnog pisma – uštedu vremena pisanja. Često je motiv i svojevrsna odanost knjiškoj liturgijskoj praksi (npr. pri kraćenju *nomina sacra*), kao svojevrsna odlika višeg pisarskog stila. Pisanje kratica u slučaju kurzivnih tekstova posjeduje i sekundarnu motivaciju, a to je ušteda prostora. Glavna četiri postupka koja se temelje na redukciji ispisanog materijala (slova) su stezanje (kontrakcije), odbijanje (suspenzije), natpisivanje (superpozicije) i slijevanje (ligature) (Žagar 2007:428). Ligaturno vezivanje se obično svrstava u zasebnu kategoriju zbog posebije motivacije provedbe (vidi npr. Traube 1907), a i zbog toga što je postupak kraćenja drukčiji – umjesto izostavljanja ili natpisivanja slova kod riječi, spajanjem dvaju slova nastaje novi morfološki oblik.

Proučavani opus pisara Šimuna Grebla (TLM/KV) posjeduje sve navedene vrste kraćenja. Najzastupljenije su ligature koje svojom čestom uporabom podsjećaju na uzuse kraćenja u ustavnoj (uglatoj) glagoljici, gdje se zatvorena polja (oka) gotovo uvijek koriste kao prilika za ligaturno pisanje koje osim kraćenja ima i svoju ulogu u vizualnoj fiksaciji teksta (to su tzv. prave ili »adekvatne ligature«). Uporaba ligatura je toliko česta da se slobodno mogu povući paralele s čuvenim vertikalnim »plotom« Thorvi Eckhardt (1955:70), jer one uvelike uvjetuju i zbivanja u kurzivnom, već podmaklom koordinacijskom procesu. Česte su ligature gdje slovo *o* dolazi u drugom dijelu spoja, tipa *go, ho, po, vo* i sl. (*govoru, poslušati, pomoći*).¹⁰ U tim slučajevima *o* se piše u svom drugom obliku spomenutom u prethodnom poglavlju, tvoreći tako okomitu ligaturu, koja je generalno zastupljenija u kurzivnoj glagoljici (usp. Žagar 2008:159). Takve ligature nisu isključivo fenomen kurzivne glagoljice, one se pojavljuju i u tekstovima pisanim ustavnim glagoljicom. Tako se često pojavljuju i u, primjerice, Prvom bebramskom misalu (15. st.) – kao što se može vidjeti iz predstavljenog primjera, ligature *mo* (slika 6). Frekventno upotrebljavane ligature tvorene po istom principu su primjerice one sa slovom *r* (*pr, gr, vr* i sl. – *pridaet se, grêh*) ili ligature koje sadrže slovo *u* (*bu, gu, tu* – *mogući, ne počtue*). Osim ligatura u kojima slova dijele zatvoreno polje, postoje i one gdje se zatvoreno polje ispušta (»žrtvuje«) kako bi moglo doći do slijevanja. Izvršni su primjeri takve prakse ligature *bž, bl* (*b[o]žie, bl[agoslovl]ni*), ali također i *mo, no* (*smrtnom'*) u kojima pisar ispušta donje polje slova *o* kako bi ga uspješno »nasadio« na prethodno slovo. Kod ligature *ko* (*ako*) pisar je otišao korak dalje, reducirajući *o* na zatvoreno polje pozicionirano na vrhu vertikalne linije slova *k*.

---

¹⁰ Tablica 3.

Od ostalih kraćenja, u TLM/KV česte su kontrakcije – pogotovo one iz skupine *nomina sacra*. U toj skupini riječi motivacija kraćenja ne proizlazi iz uštede prostora i vremena pisanja, već iz ideološkog razloga – po uzoru na židovsko kraćenje Božjeg imena (kako bi se izbjeglo spominjanje istog) kontrahiraju se i ove svete riječi. Temeljno djelo u kojem je navedena grupa definirana i objašnjena je već spominjana studija Ludwiga Traubea (1907). Kao primjeri navedene skupine pojavljuju se riječi *b(o)gb*, *s(i)nb*, *ot(a)c(b)*. Osim njih, tu su i riječi koje se i ne moraju svrstati u kategoriju »svetih«, ovisno o kontekstu – *g(ospo)d(i)n*, *m(i)l(o)st*. Primjeri poput priloga *neprav(e)dno*, koji definitivno ne ulaze u ovu skupinu očekivano pokazuju kako motivacija pri pisanju ove vrste kratica proizlazi i iz profanijeg razloga, tj. uštede prostora i vremena pisanja.

Natpisivanja su rjeđa u proučavanom uzorku, pojavljuje se tek natpisivanje slova *t* – *ot*, *otcu*. Vizualno, ovoj vrsti kraćenja jako su slične brojne okomite ligature, koje bi se mogle protumačiti kao svojevrsno natpisivanje. Zbog postupka kraćenja koji je očit (slijevanje), one se ipak ne mogu svrstati u tu kategoriju. Natpisivanje slova *t* u prijedlogu *ot* interesantno je jer se provodi na dva načina. Uz standardno natpisano slovo *t*, pojavljuju se i primjeri u kojima se ono piše u obliku sličnom latinskom slovu *i*, samo s dvije manje horizontalne linije na krajevima štapića (vidi tablicu 3).

Četvrti postupak kraćenja riječi, odbijanje (suspenzije), najslabije je zastupljen. U TLM/KV takvo kraćenje zabilježeno je jedino na primjeru glagola biti – *e(stb)*, riječi koja se često u glagoljičkoj pismenosti krati na identičan način.¹¹

Kao najčešći postupak kraćenja u tekstu IR ističu se raznovrsne i mnogobrojne ligature, kako vertikalne tako i one okomite. Donosimo neke od reprezentativnijih primjera – *gospoda*, i *drugoi*, *macolom*, *razvodeh*.¹² Ponavljaju se i neke karakteristične ligature koje smo već vidjeli u Greblovom opusu – ligatura *ko* (primjer u riječi *tako*) piše se identično, i u IR slovo *o* simbolizira zatvoreno polje smješteno na vrhu linije slova *k*. Kreativnost i bogatstvo ligatura u glagoljici možemo vidjeti i kod primjera ligature *so* (*sobu*). U njenom slučaju pisar je iskoristio čitavo slovo *s* kao donje zatvoreno polje slova *o* koje je vertikalno nadopisao.

---

¹¹ U ustavnim tekstovima taj se tip kraćenja koristio ponajprije u rubrikama, dakle nebiblijskim tekstovima, i to na poznatim mjestima, svojevrsnim »formulama«. Kontrakcije su u odnosu na suspenzije u kurzivnim tekstovima bile omiljenije jer su imale ispisan kraj riječi, dakle bile su posve gramatički uklopljene i prepoznatljive/čitljive.

¹² Tablica 4.

U odnosu na TLM/KV, natpisivanja su puno češća pojava u kratičnom inventaru IR. U primjeru *komunu* vidimo karakteristično natpisivanje slova *u*. Pošto se slova koja su pozicionirana ispod natpisanih, u ovom slučaju su to *m* i *n*, ne spajaju s natpisanim možemo reći kako je to primjer čistog natpisivanja, bez slijevanja slova u ligaturni oblik (kao što je to čest slučaj kod Grebla).¹³

Od ostalih postupaka kraćenja u kršanskom prijepisu IR pojavljuju se kontrakcije i to vrlo rijetko, dok suspenzije izostaju iz proučavanog uzorka. Kao primjer kontrakcije navodimo dobro poznatu kraticu *g(ospo)d(i)n(b)*, koja se i u razdoblju srednjeg vijeka koristila u identičnom obliku koji je i danas u uporabi, po starom slogovnom (konsonantskom) načelu.

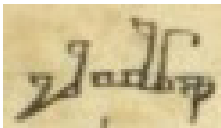
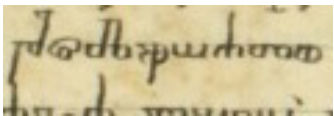
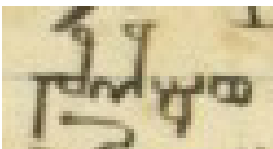
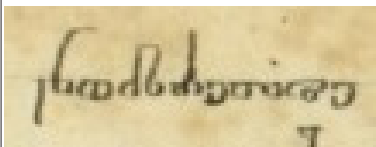
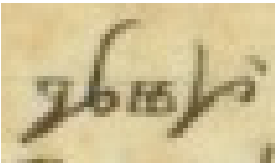

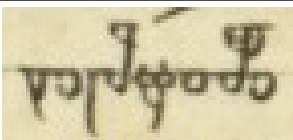
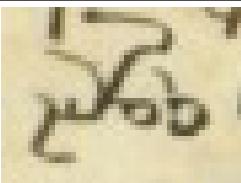
Iz priloženog pregleda kratičnog inventara proučavanog korpusa može se vidjeti kako su ligature dominantan način kraćenja, kao i općenito u svim hrvatskim glagoljičkim dokumentima i spomenicima. Rjeđa uporaba ili izostanak suspenzija, kontrakcija i natpisivanja je podatak koji predstavlja veliku razliku u odnosu na kratični inventar spomenika pisanih ustavnom (uglatom) i kurzivnom glagoljicom, jer su spomenuti načini kraćenja standardni u ustavnoj (uglatoj) glagoljici. Štoviše, može se reći kako su kratice zbog ovog izostanka rjeđa pojava u proučavanom korpusu u odnosu na djela pisana ustavnom (uglatom) glagoljicom.

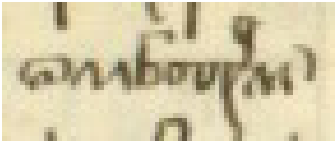

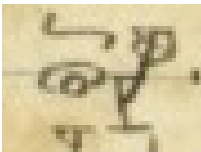
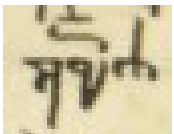
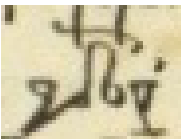
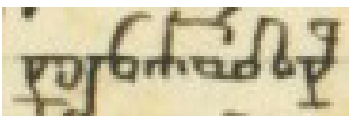
Pojava kontrakcija u TLM/KV, a njihov izostanak u IR jedna je od većih razlika u uporabi kratica unutar vremenski otprilike istodobnog korpusa. Drugu bitnu razliku predstavlja češća uporaba natpisivanja u IR. Naglašene razlike u kratičnom inventaru predstavljaju zanimljiv rezultat istraživanja, te možda upućuju na razvojni proces unutar kurzivne glagoljice. Pogotovo ukoliko uzmemo u obzir podatak kako je Križanićev prijepis IR pedesetak godina mlađi od TLM/KV. Po načinu uporabe ligatura i kraćenja pisma Šimuna Grebla moglo bi se zaključiti da je bliže ustavnoj (liturgijskoj) glagoljici, što bi otvorilo pitanje karakterizacije knjiškog kurziva kao poluustav. Odgovor na to pitanje može dati jedino opsežnije paleografsko istraživanje.

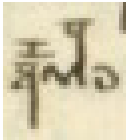

---

¹³ U navedenom primjeru pojavljuje se i jedna ligatura, na samom početku riječi vidimo već spomenutu ligaturu *ko*.

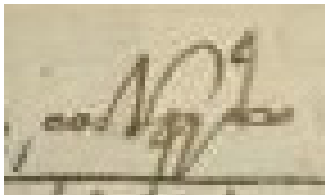

Tablica 3. Kratični inventar *Tlmačenja muki/Kvarezimala*

Primjer	Transliteracija	Vrsta kraćenja	Pozicija
	<i>govoru</i>	Ligatura	1v, 1. r.
	<i>poslušati</i>	Ligatura	1v, 2. r.
	<i>pomoći</i>	Ligatura	1v, 4. r.
	<i>pridaet se</i>	Ligatura	1v, 1. r.
	<i>grêh'</i>	Ligatura	1v, 1. r.
	<i>mogući</i>	Ligatura	1v, 4.r.
	<i>ne počtue</i>	Ligatura	1v, 8. r.
	<i>b(o)žie</i>	Ligatura	1v, 5. r.

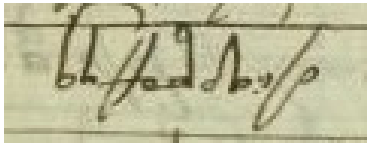

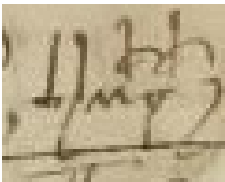

	<i>bl(agoslovle)ni</i>	Ligatura	1v, 11. r.
	<i>smrtnom'</i>	Ligatura	58v, 3. r.
	<i>ako</i>	Ligatura	1v, 9. r.
	<i>b(og)b</i>	Kontrakcija	1v, 6. r.
	<i>s(i)nu</i>	Kontrakcija, ligatura	1v, 2. r.
	<i>o(t)ca</i>	Kontrakcija	1v, 11. r.
	<i>g(ospo)d(i)n'</i>	Kontrakcija	1v, 10. r.
	<i>m(i)l(o)sti</i>	Kontrakcija, ligatura	1r, 1. r.
	<i>neprav(e)dno</i>	Kontrakcija, ligatura	1v, 12. r.

	<i>o^t</i>	Natpisivanje	1v, 15. r.
	<i>o^tcu</i>	Natpisivanje	1r, 27. r.
	<i>o^t moe</i>	Natpisivanje	58v, 23. r.
	<i>e(sto)</i>	Suspenzija	1v, 28. r.

Tablica 4. Kratični inventar *Istarskog razvoda*

Primjer	Transliteracija	Vrsta kraćenja	Pozicija
	<i>gospoda</i>	Ligatura	3v, 2. r.
	<i>i drugoi</i>	Ligatura	4r, 1. r.
	<i>macolom</i>	Ligatura	4r, 22. r.

	<i>razvodeh</i>	Ligatura	4r, 8. r.
	<i>i tako</i>	Ligatura	4r, 1. r.
	<i>sobu</i>	Ligatura, natpisivanje	5r, 1. r.
	<i>a komunu</i>	Ligatura, natpisivanje	3v, 1. r.
	<i>g(ospo)d(i)n</i>	Kontrakcija	3v, 16. r.

Slika 6. Ligatura *mo* iz I. beramskog misala (54d_8r)

6. Razgođivanje: rastavljanje riječi u tekstu i *scriptura continua*, uporaba velikih slova i interpunkcija

Razdvajanje pojedinih riječi u tekstu *bjelinama* koje imaju ulogu graničnih pokazatelja koji *razgraničavaju* skupa s ostalim pomoćnim (razgodnim) znacima jedan je od glavnih uvjeta funkcioniranja pisma (Žagar 2007:300–301). Razgodni znakovi i uporaba velikog slova temelji su svih današnjih modernih pravopisa. Temeljna im je svrha vizualna optimalizacija pisane jezične poruke, omogućavanje lakšeg snalaženja čitatelja u tekstu, kako glasnom, tako i tihom. U ovom poglavlju bit će predstavljeni osnovni načini uporabe navedenih pojava. Zbog relativno malog uzorka treba uzeti u obzir kako su predstavljeni rezultati više opisnog karaktera.

U TLM/KV razdvajanje pojedinih riječi *bjelinama* provedeno je prilično dosljedno. Neke riječi i veznici (kao što je to veznik *i*) ponekad su napisani spojeno s prethodnom ili sljedećom riječi, ali takvi primjeri nisu brojni. Poremećeno se javlja i znak točke razmješten po sredini retka unutar ovih *bjelina*. Od velikih slova prevladavaju verzali i inicijali koji su redovito obojani u crveno te pomažu u rastavljanju teksta na pojedina poglavlja i veće rečenične cjeline. Dosljedno rastavljanje teksta na rečenice uporabom interpunkcije i velikog slova nije provedeno.

Solidna razgođenost teksta *bjelinama* vidljiva je i u IR. I ovdje se točke unutar *bjelina* pojavljuju samo sporadično, također po sredini retka. Od ostalih razgodnih znakova u IR se često koristi zarez, a prisutno je i pisanje dvotočja. Takva praksa nije zabilježena u TLM/KV, a još jedna bitna razlika je izostanak velikih slova i inicijala pisanih crvenom bojom u tekstu IR. Najjednostavnije objašnjenje tih odnosa je kako različita funkcionalnost (liturgijska odnosno poslovna) obje inačice kurziva dolazi do izražaja i u toj kategoriji.

7. Odnos grafemskog i fonemskog sustava

Ukoliko promotrimo azbučni inventar korpusa (vidi tablice 1 i 2) možemo vidjeti kako odnos grafemskog i fonemskog sustava u velikoj mjeri slijedi uzuse hrvatskoglagoljskih ustavnih tekstova 15. st. Tada provedena standardizacija dosljedno se nastavlja i u našem korpusu (usp Žagar 2021:74–75). Naravno, postoje i bitne razlike o kojima će biti riječi. Za početak napomenimo kako su slova koja služe isključivo označavanju brojeva i ovdje neizostavna stavka slovnog inventara. Dva ustaljena primjera ove prakse u glagoljskim tekstovima su slovo *dzêlo* (3) za brojevnú vrijednost 8 i slovo *iže* (i) za brojevnú vrijednost 10. U našem korpusu *iže* se

piše u inačici s »nožicom«, što je očekivano budući kako se inačica sa »suknjicom« prestala upotrebljavati još u 14. st. Slovo *ot* (ô), koje se u glagoljskim tekstovima gotovo isključivo¹⁴ koristilo za bilježenje brojevnih vrijednosti (700), izostaje iz proučavanog korpusa. Jedna od većih razlika u odnosu na ustavne tekstove 15. st. i njihov slovni inventar je izostanak slova *đerv* (j) u azbukama IR i KV/TLM. Ono se rijetko može pronaći u IR i to samo u ulozima broja. Bitnije razlike između grafemsko – fonemskog sastava između IR i TLM/KV izražene su kod slova *jat* (ê) i *šta* (ĉ). Još Štefanić spominje kako se *jat* u TLM/KV često nalazi na mjestu »nesumnjivog e« (Štefanić 1960:398). I dok se u TLM/KV *jatom* bilježi /e/ i glasovne skupine /ja/ i /je/, u IR se koristi jedino za označavanje skupine /ja/. Slovo *šta* koristi se u oba djela za označavanje glasa /č/, ali u TLM/KV ono može označavati i skupinu /št/. U hrvatskoglagoljskim ustavnim tekstovima postoji tradicija pisanja štapića i/ili apostrofa. Takva tradicija nastavljena je i u TLM/KV, ali ne i u IR. Nameće se zaključak kako je autor/prepisivač Levac Križanić u odnosu na prethodne pisarske uzuse prepoznao mogućnost funkcioniranja teksta bez uporabe navedenih znakova.

8. Zaključak

Glavni zadatak provedenog paleografskog istraživanja bio je definirati razlike između dva različita, uvjetno rečeno podtipa kurzivne glagoljice – diplomatskog i knjiškog. Analiza se bazirala na grafolingvističkom pristupu i oslanjala se na već iskušani metodološki alat – grafijske paleografske kategorije. Zbog sadržajno opširnog korpusa za potrebe planiranog istraživanja izdvojeni su manji reprezentativni uzorci teksta, koji su zatim uspoređeni prema verificiranim paleografskim kategorijama.

Oba proučavana djela karakterizira četverolinijski ustroj i jednostupnjevost središnjeg dijela retka skupa s pripadajućim slovničkim modulom pravokutnika vertikalno podijeljenog na tri jednaka dijela. Ono po čemu se razlikuju su duktus i generalni izgled pisma (*conspectus generalis*) – Greblovo pismo (TLM/KV) posjeduje puno sporiji, može se reći »stalozneniji« ritam pisanja što pridonosi i urednosti teksta koji je pregledniji nego što je to slučaj s Križanićevom grafijom (IR). Probijanja retka slabijim slovničkim dijelovima/linijama česta su kod oba spomenika, s razlikom što su linije u slučaju IR značajno duže – što također doprinosi dojmu »neurednosti« pisma.

Azbučni su nizovi obaju spomenika usustavljeni i s morfološke strane ne postoje bitne razlike u izgledu pojedinih slova. Jedina stvar koja upa-

---

¹⁴ Nekad se koristi i kao inicijal!

da u oči su već spomenute izduženije linije (slabiji slovni dijelovi) u rukopisu IR. Iako je pismo korpusa okarakterizirano kao kurziv, spajanje slovničkih oblika nije do kraja provedeno. Štoviše, može se reći kako su spajanja u slučaju TLM/KV čak i rijetka pojava.

Veće razlike vidljive su unutar kratičnog inventara. Ligature su, očekivano, karakteristične za oba književna djela a ujedno su i najzastupljeniji način kraćenja. Kontraksije se relativno često pojavljuju u TLM/KV, a u potpunosti izostaju u IR. Skoro je suprotna situacija s natpisivanjima, koja su ustaljena u IR, a u TLM/KV se pojavljuju tek sporadično. Ovu distinkciju moguće je objasniti i sadržajnom komponentom – u liturgijskim tekstovima mnoge riječi se iz konteksta lakše prepoznaju, a prisutan je i veći broj riječi iz skupine *nomina sacra*.

Razlike u načinu razgođivanja teksta, prvenstveno izostanak velikih slova i inicijala pisanih crvenom bojom u IR, samo dodatno naglašavaju razliku u predstavljenim funkcionalnim kurzivnim inačicama između liturgijskog i poslovnog teksta.

U grafemsko – fonemskim odnosima prepoznate su razlike u uporabi slova *jat* i *šta*, a inovaciju predstavlja i izostanak slova *jer* u grafiji IR. Ovakav potez jasno ocrtava novine u standardizaciji grafije kurzivne glagoljice koje se događaju sredinom 16. stoljeća.

U naslovu spomenuti termini diplomatskog i knjiškog kurziva još uvijek nisu temeljito razrađeni i definirani. U paleografskim opisima oni se spominju kao da je riječ o pojmovima koji se podrazumijevaju i ne trebaju daljnje pojašnjenje (vidi primjerice Štefanić 1969, 1970). Identificirane razlike između dvaju rukopisa mogle bi stoga poslužiti kao doprinos u pokušaju definicije navedenih terminoloških pojmova. Tako bi se knjiški kurziv mogao definirati kao pismo koje odlikuju sporiji i staloženiji ritam pisanja, a linije koje probijaju redak nisu prenaplašene. Kratični inventar posjeduje kontraksije koje kod diplomatskog kurziva izostaju, a karakterističan je za djela liturgijskog sadržaja.¹⁵ Diplomatski kurziv, pak, odlikuje brži ritam pisanja i raspisanost koja u kombinaciji s prenaplašenim slovničkim linijama odaju dojam »neurednosti« pisma. Kratični inventar siromašniji je za kontraksije, tako da su i same kratice rjeđa pojava. Za razliku od knjiškog kurziva, pojavljuje se veći broj natpisivanja. Unatoč tome, kratice su općenito rjeđa pojava.

Predložene definicije predstavljaju tek pokušaj početka uvođenja reda u terminološku problematiku ove, još uvijek nedovoljno istražene, dionice

---

¹⁵ Kurzivnom glagoljicom pisani su mnogobrojni zbornici i druge liturgijske knjige 15. i 16. stoljeća (vidi u Štefanić 1969, 1970).

hrvatske glagoljske pismenosti. Za dodatno rasvjetljavanje ove problematike potrebna su, naravno, brojnija sustavna znanstvena istraživanja koja bi trebala pokazati koliko se može doista govoriti o pismovnim »podtipovima« kurzivne glagoljice.

Literatura

- Bratulić, Josip. 1989. *Istarski razvod*. Pula: IKK »Grozd«.
- Eckhardt, Thorvi. 1955. *Ustav*. Glossen zur paläographischen Terminologie. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 4, 130–146.
- Eckhardt, Thorvi. 1989. *Azbuka: Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*. Wien – Köln: Böhlau Verlag.
- Mallon, Jean. 1967. *Paleographie romaine*. *Encyclopedie da la Plii'ade, L 'histoire et ses methades*. Bruges. 553–579.
- Paskojević, Kristian. 2018. *Razvojni procesi diplomatske ćirilčke minuskule u dokumentima srednjovjekovne dubrovačke kancelarije*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Štefanić, Vjekoslav. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Štefanić, Vjekoslav. 1966. *Die glagolitische Kursivschrift*. *Die Welt der Slaven*, Jg. XI, H. 1–2, 87–100.
- Štefanić, Vjekoslav. 1969. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. I. dio. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Štefanić, Vjekoslav. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. II. dio. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Traube, Ludwig. 1907. *Nomina sacra: Versuch einer Geschichte der christlichen Kürzung*. München: C. H. Beck.
- Vlahov, Dražen. 2005. *Prilog diskusiji o Istarskom razvodu*. *Arhivski vjesnik*, 48 (1), 83–100.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2001. *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493.)*. Pazin – Buzet – Zagreb: Pazinski kolegij: »Josip Turčinović« – Katedra čakavskog sabora – Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Žagar, Mateo. 2003. *Osnovni procesi konstituiranja ustavne glagoljice*. *Prir. Božilova, Rumjana. Bŭlgari i Hŭrvati prez vekovete II*. Sofija: Bŭlgarska akademia na naukite. 31–42.
- Žagar, Mateo. 2007. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matrica hrvatska.
- Žagar, Mateo. 2008. *Ustanovljivanje kurzivne glagoljice u XIV. st.* *Prir. Petrović, Bernardina; Marko Samardžija. Vidjeti Ohrid: referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. međunarodni slavistički kongres, (Ohrid, 10. – 16. rujna 2003.)* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 141–170.

Žagar, Mateo. 2021. Paleografski opis Drugog beramskog brevijara. *Studije o Drugom beramskom brevijaru*. Ur. Mihaljević, Milan; Andrea Radošević. Zagreb: Staroslavenski institut. 13–77.

Characteristics of Glagolitic Cursive Script in Works of Literature and Diplomacy. Case Study of Kvarezimal/Tlmačenje Muki and Kršan Transcription of Istarski Razvod

Abstract

Palaeographic research conducted on the mentioned works of Croatian Glagolitic heritage compares the graphic characteristics of two variants of Glagolitic cursive writing – diplomatic and literary cursive. The research methodology is based on a grapholinguistic description with the focus on palaeographic categories of coordination in the line system, morphology of letter forms and comparisons of abbreviations and ligatures. The aim of the research is to clarify the development of the mentioned subtypes of the Glagolitic alphabet which were specific for Croatian literacy. The approach to research is genetic – we will try to see where the degree of letter coordination (as the main generator of the minusculization process) is fixed. The observed corpus of Croatian Glagolitic writing is still insufficiently researched, and this fact was an additional reason for the conduction of the planned palaeographic research.

Ključne riječi: Slavenska glagoljska paleografija, kurzivna glagoljica, grafolinguistika, slovna koordinacija, slovna morfologija

Keywords: Slavic Glagolitic palaeography, Cursive Glagolitic script, grapholinguistics, letter coordination, letter morphology